

KITEKINTÉS

AZ "ONLINE" KATALÓGUS: FORRADALOM?

KILGOUR, F.G.: The online catalog revolution; FREEDMAN, M.J.: Must we limit the catalog?; FARBER, E.I.: Catalog dependency és SIMONDS, M.J.: Database limitations and online catalogs (*Library Journal*, vol.109. 1984. no.3. pp.319–330.) c. tanulmányok alapján VARGA Ildikó szemléje.

A *Library Journal*-ban megjelent négy cikket a jelek szerint az ALA 1983. évi Los Angeles-i évi közgyűlésén felbolydult kedélyek terelték egymás mellé. Ismertetésük közös címűül *Kilgour* cikkét választottam, de kérdőjellel, mivel ezt a tanulságot vélem levonni belőlük. A cikkekben, "mint cseppben a tenger", tükröződik minden lényeges nézet, amely a számítógép könyvtári használatáról összecsaphat: *Kilgour* sci-fi-re emlékeztető, euforikus lelkendezése (amelyet bizonyára amerikai büszkesége táplált esseni hallgatósága előtt), *Freedman* időnként farmernadrágot öltő gondolatai a programozó katalogizáló meg nem szűnő jelentőségéről, *Farber* tanáros figyelmeztetése, hogy nem minden a katalógus, mégha elektronikus is, és végül *Simonds* szerény, de kijózanító megjegyzései arról, hogy az amerikai online katalógusok számításba jövő adatbázisa, a MARC elégtelen e feladathoz.

Milyennek képzei el *Kilgour* a jövő (a következő évtized) számítógépes katalógusát? Olyannak, amelynek célja, hogy folyamatosan tökéletesítse az információ hozzáférhetőségét a felhasználó közösség minden tagja számára; mindig, minden percben rendelkezésre álljon, amikor és ahol szükség van rá; egyénre szabottan tudjon tájékoztatni; mind időt, mind pénzt takarítson meg, és legyen olcsóbban fenntartható, mint a többi katalógusfajta. A cél érdekében 24 órás üzembn, heti hét nap szolgáltasson adatot, de ne csak könyvtárban, hanem az otthoni vagy a munkahelyi személyi vagy hivatásos számítógép révén is, és ölelje fel a regionális, az országos és a nemzetközi adatbázisokat.

Az új katalógus jelentőségének méltatását *Kilgour* hatásosan készíti elő: felsorolja a könyvtártechnológia, majd a technika utóbbi másfél évszázadban elért jelentősebb eredményeit, s levonja a tanulságot: a technika hatalmas eredményeihez mérten a könyvtártechnológia igen szerény lépésekkel haladt előre – eddig. A mikrofényképezés (a 30-as évek eleje), a gyorsmásolás (1960) és a COM katalógus (1966) után a számítógép még csak új segédeszközt jelentett a katalogizálásban, beszerzésben, kölcsönzésben, de gyökeres változást még nem hozott – eddig. "A számítógép ereje az, amely a könyvtárat hagyományrengető szociotechnológiai változás szélére sodorja – mondja –; az információt kérő örömmel tépi el attól a hagyományos katalógustól való függőségének szálait, amely tételeit egyetlen, legfeljebb kettős lineáris elrendezésben tartalmazza, s részesíti előnyben azokat a katalógusokat, amelyek többdimenziós, miniatűr katalógusok sokaságát állítják elő (ezt a katalógust, mint látni fogjuk, *Freedman* "minikat"-nak becézi,

V.I.), s így több, eddig elérhetetlen bibliográfiai és nem bibliográfiai úton lehet hozzájuk férni; az olvasó mindinkább olyan katalógust keres, amely elektronikus adatbázisokhoz kapcsolódik, és személyi számítógépével, otthon, iskolában, munkahelyen elérhető." Az új katalógus ne követelje meg a felhasználótól, hogy kulcsszavakat jegyezzen meg, hanem minden nagyobb erőfeszítés nélkül lehessen benne szerzőt, címet, szakjelzetet, tartalmi deskriptort, folyóiratcímet, ISBN-t stb. visszakeresni. A heti 168 órás üzemű "nonstop" számítógép tege lehetővé, amely automatikusan, telefonon jelenti, ha valamelyik alkatrésze elromlott. A számítógépre ne kelljen felügyelni, ne kelljen légkondicionált helyen tartani, és lehessen mikrofonban, szóban is kérdezni.

A Kilgour vezetésével kidolgozott, miniatűr katalógusokra való bontással szükségtelemmé válik, hogy olyan terjedelmes katalogizálási szabályzatokat alkossanak, mint az AACR2 vagy a RAK, sőt, a katalogizálást majd gépesíteni is lehet.

A közeljövő legizgalmasabb eredményének Kilgour a katalógus és a tájékoztatás egybeolvadását tartja. Amint a felhasználó megtudja, mi az általa keresett dokumentum "hívószáma", már tárcsázhatja is, és nem sokkal később maga a dokumentum is megjelenik előtte. Ezzel természetesen a hagyományos értelemben vett könyvtár jelentősége is csökken. A 70-es években vonult be a számítógép a könyvtárba; a 80-as években indul meg az átmenet a hagyományos gyűjteménytől az elektronikushoz, a 90-es évekre pedig teljesen új tájékoztatási kultúra alakul ki. . . és bizonyára olyan új olvasótábor, amelynek minden tagja legalább akkora szenvedéllyel érdeklődik hajnali háromkor Kilgour munkahelyén, az ohioi Dublinban a zalaegerszegi megyei könyvtár tegnap délután beszerzett diamesesorozata iránt, mint a személyi számítógépéhez most megvett új, elektronikus játék iránt. De hagyjuk az epés megjegyzéseket következő szerzőnknek!

Freedman leszögezi, hogy a katalogizálásnak, a hagyomány és a nagy könyvtáros gondolkodók által szentesített alapelvei szerint hármass feladatot kell ellátnia: egy szerző minden művét, egy mű minden kiadását és fordítását, és egy téma minden dokumentumát a felhasználó elé kell tárnia. E hármass feladat teljesítésének nehézsége abban van, hogy egy szerző több néven is publikálhat, egy mű több kiadásban, fordításban jelenhet meg, s címe változhat, végül az egy témáról szóló művek visszakeresését az nehezíti, hogy a témát a felhasználók többféleképpen fogalmazhatják meg, s ez nem mindig esik egybe azzal a megfogalmazással, amelyet az osztályozó használt.

A nehézség megoldása mindhárom esetben ugyanaz: az utalás egy egységesített névre vagy címre, vagy mindegyikről mindegyikre (keresztutalás), pl. "Donald Westlake, lásd még Richard Stark és Tucker Coe"; "Richard Stark, lásd még Donald Westlake és Tucker Coe"; "Tucker Coe, lásd még Donald Westlake és Richard Stark". A katalógus attól válik lelőhelyjegyzékből katalógussá, ha a katalogizáló felkutatja ezeket a kapcsolatokat, beépíti a katalógusba.

"A kérdés most az – írja Freedman ironikusan –, hogy mi lesz a katalógus ilyen lényegbevágó funkcióival a zárt katalógus, a számítógép, a miniszámítógép, a mikro-számítógép bevonulásával, s a mai katalogizáló guruk kijelentései hallatán, akik katalogizálási "forradalomról" beszélnek. Még a kevésbé mai guruk is azt mondják, hogy a "minikat" elfoglalja a klasszikus katalógus helyét (nyilvánvaló utalás Kilgourra! V.I.) . . . Mi lesz a könyvtári katalógus hagyományos és alapvető funkcióival ebben a megváltozott

helyzetben? . . . Ha a katalógus fel akarja mutatni egy szerző összes művét, akkor valakinek meg kell mondania annak a katalógusnak (akár cédulákból áll, akár egy színes tévé képernyő-jének pislogó kis micsodáiból), hogy Coe, Stark és Westlake ugyanaz a személy, hogy "A melankolikus dán" a "Hamlet" egyik kiadása. Ha a "forradalom" azt jelenti, hogy a katalógusnak ezekre az alapvető funkcióira nincs szükség, akkor én például a reakciós erők oldalára állok, és kijelentem, hogy a katalógust alapvető funkcióiban alacsonyítják le."

Freedman egyébként számítógépen dolgozik, de ellenzi a számítógéppel szemben támasztott túlzott igényt. Nem állhatom meg, hogy ismét ne idézzem: "Amikor a mi új gurujaink azt mondják, hogy az "online" PAC (Public Access Catalog, mondjuk nyilvános katalógus, a nyilvános telefon mintájára, bár nem egészen jó ez a magyarázat, hiszen a PAC-ot otthonról is lehet majd használni, míg a nyilvános telefont még az utcáról sem mindig. V.I.), ujjlenyomatunkból kiolvassa, milyen tétel kell nekünk, vagy kiír egy vagy 25 idézést, amelynek mindnek "westl" a közös gyöke, akkor azt mondom, kösz, és gratulációm". A keresőkulcs azonban nem hozza eléink azokat a műveket, amelyeket Coe vagy Stark írt. Ugyanez a helyzet a melankolikus dánnal, vagy azzal a tárgyszóval, hogy "Pillangó": nem számíthatunk rá, hogy megkapjuk a "Pillangók"-at és a "Lepidopterák"-at is – hacsak valaki meg nem mondja gépünknek. (A "westl" gyökkel Freedman Klingour minikatjára céloz. Ezt az elektronikus katalógus katalógusfiókjának nevezhetnénk. Az "előkoordinált, derivált, csonkított keresőkulcs" (pre-coordinated, derived, truncated search key) a Westlake szerzőnevet "westl" alakban keresi, és az összes "westl" valamilyen módon már előre össze van állítva a katalógusban.)

Freedman tudatában van a számítógép előnyeinek. A régi, sztatikus katalógus lineáris: méretének irtatlan megnövelése nélkül lehetetlen valamennyi művet valamennyi címe alatt, valamennyi szerzőt valamennyi neve alatt stb. feltüntetni. Az online katalógus képes erre, feltéve, ismétlem, ha megtanítják rá, vagyis a katalogizáló elvégezte a munkáját. Ha pedig nemcsak könyvkatalógusra gondolunk, hanem integrált katalógusra is, ahol tehát cikk, könyvrészlet, külön költemény, filmszék stb. is szerepel, akkor még szembe-tűnőbb a számítógép adta lehetőség nagysága. A számítógép óriási kombináló és elemző képessége tehát nagy előny, hasznosan segíti, egészíti ki a katalógus hagyományos funkcióit, de nem helyettesítheti, még kevésbé korlátozhatja ezeket. Előfordul ugyanis, hogy ezeknél az új online katalógusoknál korlátozzák a műhöz kapcsolható adatelemek számát, s ezzel kiszolgáltatják a régi katalógust egy technológiai divat hóbortjainak.

Míg Freedman a számítógép bálványozása ellen közvetlen érvekkel hadakozik, Farber közvetett káros hatására hívja föl a figyelmet: arra, hogy az olvasó, az online katalógus nagy lehetőségeitől megintussalva, még az eddigieknél is hajlamosabb lesz a katalógust a tájékozódás egyetlen eszközének tekinteni. Ebbéli tapasztalatait egyetemi hallgatók körében gyűjtötte. Véleménye szerint, ha jól megtanítják őket a cédulakatalógus használatára (nem szerkesztésének elveire!), akkor meg is elégednek azzal, amit benne találnak, nem szoknak rá, hogy a munkájuk adott szakaszához legjobb forrást keressék, azaz értékeljenek. A katalógus mindenhatóságát sugallja könyvtári elhelyezése is: a belépő rendszerint vele találja magát szemben, mihelyt belép a könyvtárba, mintegy a könyvtár jelképével.

A katalógusnak pedig van hiányossága. Minden könyvtár valamit kihagy belőle: térképet, művészi diát, kormányzati kiadványt. Utalással ugyan hozzájuk irányíthatja

az érdekeltet, mégis csökken az ilyen dokumentum forgalma. Másik hiányosság, hogy a katalógus nem tart nyilván könyvrészletet, egyes költeményt, novellát. Külön mutató, kiadvány ugyan hozzájuk segíthet, de erre valakinek fel kell hívnia az olvasó figyelmét. Még nehezebb ez a kérdés, ha monográfia tartalmaz olyan információt, amelyről a cím nem árulkodik. A metodizmus történetével foglalkozó hallgató például honnét tudhatná meg, hogy Thompsonnak az angol munkásosztály történetéről írt művében talál kitűnő fejezetet e kérdésről? Újabb hiányosság, hogy a katalógus nem értékeli a könyvtár állományát. Igaz, a beszerzés ténye már arra utal, hogy erre érdemesnek ítélték a művet, de néha azért vesznek rossz könyvet, hogy jó például szolgáljon, milyen is a rossz könyv. A katalóguscédulán található kiadási év vagy kiadó ugyan ad valamelyes útmutatást, de nem mindig a legfrissebb mű a legjobb, és ismeretlen kiadó is bukkanhat értékes gyöngyszemre. Recenzió, bibliográfia segíthet az értékelésben, de itt ismét a tájékoztató könyvtáros játssza a főszerepet, nem a katalógus. Nem tökéletesek a tárgyszavak sem, és a cédulán azt sem igen jelzik, hogy a kiadvány a raktárban, kötetesen vagy kölcsönben van.

Még ha e hibákat az online katalógus nem is öröklí mind, bizonyos feladatokat továbbra sem láthat el, pl., hogy megmondja, mely művek alkalmasak a kezdőnek, melyek a kutatás későbbi szakaszában dolgozónak. Az online katalógus tartalmi gazdagsága, sokféle kérdezési lehetősége még jobban megerősíti majd a felhasználót abban a nem teljesen alaptalan, de nehezen megingatható hitében, hogy egyedüli támasza a katalógus. A könyvtárnak azonban nemcsak az a küldetése, hogy átnyújtsa, amit az olvasó kér, hanem hogy nevelje is az olvasót, miként kérjen, hogy valóban meg is kaphassa, amit kér.

Míg eddigi szerzőink magával a katalógussal foglalkoztak, Simonds az online katalógus adatbázisára irányítja figyelmünket – helyesebben az amerikai könyvtáros társadalom figyelmét, de a példa intő példa azoknak is, akik még nem dolgoztak ki gépi adatbázist. Simonds sommásan megállapítja: a MARC adatbázis nem megfelelő alap az online katalógus tartalmi visszakereséséhez. Ez a megállapítás igen súlyos következménnyel jár, tudvalevő ugyanis, hogy a Kongresszusi Könyvtár MARC adatbázisa gyakorlatilag a szabvány az Egyesült Államokban.

Hogyan állhatott elő ez a helyzet? Két évtizede, amikor létrehozták a MARC-formátumot, már többen felhívták a figyelmet arra, hogy ne a cédulakatalógus elektronikus változata legyen, hanem vegyék számításba a jövő igényeit is. Nem hallgattak a jó szóra, sőt, e ballépést tetézték azzal a hibával, hogy összekeverték a MARC-formátumot a Kongresszusi Könyvtár katalógusával, pedig talán ez a rendszer az, amelyik a világon legjobban kötődik a cédulakatalógushoz. Mi lett volna, ha helyet hagytak volna további jelzeteknek? Talán hosszabb katalogizálást, talán több raktározási igényt, de nagy egyszerűsödést az online katalógus létrehozásában. Most, utólag, többféle megoldás jön szóba: a MARC-formátumhoz hozzá lehetne adni a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait, adatokat lehetne keresni, esetleg gépi úton, a címben, tartalomjegyzékben, mutatóban, de minden a szerzőtől és kiadótól tenné függővé a katalogizáló munkáját. Talán fel kellene a szerzőket szólítani, hogy a cím fejezze ki a tartalmat. . . Az ilyen utólagos toldozás-foldozás hátránya az is, hogy ezt minden könyvtárnak magának kellene elvégeznie, s ez éppen az a felesleges párhuzamos munka lenne, amelytől a MARC-kal meg akarták kímélni a könyvtárakat.

Magával a Boole-algoritmusos visszakereséssel is baj van. Mivel a MARC-formátum a művek jelentős részénél csak egyetlen tárgyszót tartalmaz, az "és"-t tartalmazó keresési utasítás figyelmen kívül hagyja ezeket a műveket. Az ilyen rosszul indexelt anyag Boole-kereséséhez feleslegesen nagy számítógép-kapacitásra van szükség.

Valamilyen átmeneti megoldás felbukkanására várnak. A jelenlegi helyzetben ugyanis a között választhatnak, hogy vagy létrehoznak nagy költséggel olyan online katalógust, amely még kevesebbet tud, mint a cédulakatalógus, vagy még nagyobb költséggel lesznek kénytelenek olyan rendszert kiépíteni, amelynek már a kezdet kezdetétől rendelkezésre kellett volna állnia. Ebből a hibából mindazok okulhatnak, akik még nem kötelezték el magukat egy adatbázis mellett, vagy akiknek még nem akkora ez a bázisuk, hogy ne lehetne hajlékonyabbá, lehetőségeiben használhatóbbá, ezáltal a jövő online katalógusát sokkal olcsóbbá tenni, mint e tanulság nélkül.

A négy írás látszólag vitatkozik egymással, pedig ugyanarról beszél: milyen legyen az online katalógus, mekkora legyen benne a gép szerepe, s mekkora az emberé. Nem titkolom, hogy Freedman cikke a legrokonszenvesebb nekem, nemcsak, mert kiegyensúlyozott és szakmailag megalapozott véleményt fejt ki, hanem azért is, mert amit mond, azzal a csipetnyi frivolitással fűszerezi, amely szükséges ahhoz, hogy ne csak az olvasó bírja ki a könyvtáros (egyébként kötelező!) precizkedését, de maga a könyvtáros is.

PAKISZTÁN KÖNYVTÁRÜGYE. – Az elmúlt tíz évben Pakisztán történetében lényeges változások mentek végbe: az ország megcsonkítása, ipari létesítmények, bankok, oktatási intézmények államosítása, tömeges munkaerő-kivándorlás – hogy csak néhányat említsünk. Ilyen háttérrel természetesen a könyvtárügy fejlesztése érdekében tett erőfeszítések sem hozhattak eredményeket, már csak azért sem, mert a tervek a külföldi tapasztalatok alapján születtek és nem számoltak a tényleges belső szükségletekkel és lehetőségekkel. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak lehangoló képet mutatnak. Valamivel jobb a helyzet a közművelődési könyvtárak területén, de itt meg az iskolák könyvtári ellátása megoldatlan. A közművelődési könyvtárak szolgáltatásai helybenolvasásra és kölcsönzésre szorítkoznak. Az állományalakításhoz nincsenek elegendő anyagiak. Gondot okoz az is, hogy a szakképzett könyvtárosokat elcsábítják az olajban gazdag országok. A könyvtári ellátás javulását a nemzeti könyvtár megnyitásától – a tervezését 1983-ban fejezték be – várják. A szakkönyvtárak helyzete és jövője biztatóbb, mert itt a dokumentumok és a szolgáltatások sokfélesége folytán a többi könyvtártípushoz képest már most is magasabb szintű szolgáltatást tudnak nyújtani. Számítógépes információszolgáltatás bevezetését is tervezik. (HAIDER, S. J.: Pakistan librarianship in 1970s. Current issues and emerging patterns. = Libri. vol.3. 1983. no.3. pp.208–235.) TÉGLÁSI Ágnes híradása.